

Putyinnak van-e Oroszországa vagy Oroszországnak Putyinja?

Sz. Bíró Zoltán: *Putyin Oroszországa*.
Progress Könyvek, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2019

Az *Eszmélet* szerkesztői és olvasói a kezdetektől – a folyóirat megalapítása óta – megkülönböztetett figyelmet szentelnek annak, hogy megismerjék és megértsék nemcsak az újkori oroszországi társadalomfejlődés és forradalmak történetének sajátosságait, majd a szovjetunióbeli államszocializmus jelenségét, hanem a Szovjetunió felbomlása és az azt követő fejlemények – Alekszandr Taraszov *bon mot*-jával élve¹ –, az oroszországi kapitalizmus „második kiadásának” összetett problémáját is. E problémakör egyik legfontosabb, újabb kérdése, hogy vajon a Vlagyimir Putyin által immár két évtizede vezetett oroszországi oligarchikus kapitalizmusban – amely egy ideje *mintha* az államkapitalizmus irányába mozdulna el – jelen van-e, s ha igen, miként van jelen az államszocialista múlt öröksége? Egy másik – az előzővel összefüggő – releváns dilemma: lehet-e vajon a jövő Oroszországa ismét kiindulópontja egy, a magántőkés kizsákmányolást háttérbe szorító, vagy legalábbis a dolgozó osztályok érdekében kiegyensúlyozó társadalom- és gazdaságátalakításnak? Azoknak, akiket efféle kérdések foglalkoztatnak, megkerülhetetlen – bár erős kritikával illelhető – olvasmány Sz. Bíró Zoltán, az egyik leg(el)ismertebb hazai ruszista kutató és elemző-publicista² „Putyin Oroszországa” című munkája.

A műfajról

A kötet néhány tíz oldalán túl voltam már, amikor a forrásjegyzék hiánya s a szöveg stílusa miatt bosszankodva azt gondoltam: *nagyesszét* tartok a kezemben. Később azután kiderült: etlaláltam. A dolgozat

a *Progress Könyvek* sorozatában jelent meg. A sorozat műfajával kapcsolatban a kiadást támogató *Progress Alapítvány* szándékairól a kuratórium elnöke, Ágh Attila saját, *A politika alulnézetben* című kötetének³ jegyzetei között igazított el. Eszerint, a szándék tudományos esszék írása/íratása, aktuális, kritikus problémák markáns felvázolása, konfliktusok tömör bemutatása részletes kifejtés és dokumentálás nélkül, mindezt a célközönség gyanánt megjelölt ún. „társadalmi közép” számára.

Dokumentálást, források feltüntetését, háttérjegyzetek írását tehát a kezdeményezők a sorozat szerzőitől nem várták el. Amihez azért nem mindegyik szerző tartotta magát. Sz. Bíróén kívül őt, az övénél kisebb terjedelmű kötetet néztem át, s mindegyik tartalmaz irodalomjegyzéket és/vagy hivatkozást, forrás- és dokumentum-megjelölést, jegyzetanyagot. Sz. Bíró munkájával azonban úgy jártam, hogy amikor egyik egyetemi hallgatónak idéztem a könyvből, s ő visszakérdezett: „Honnan vette az adatot a szerző?”, csak nyelni tudtam. „De hát akkor a szakdolgozatomban ezeket a számokat nem tudom felhasználni” – mondta a diák csalódottan ...

A könyv szerkezetéről

A kötet tizenhat fejezetre tagolódik, amelyek időrendben vezetnek végig az olvasót az eseményeken. Az áttekintés a szovjet korszak és a kilencvenes évek örökségével kezdődik, majd a szerző elidőz 1999-nél, „a jelicini végjáték”-nál. Ezt követően két fejezetet szentel Putyin első két, 2000–2008 közötti elnökségének, továbbá a 2008–2012-es medvegyevi közjátéknak. És már benne is vagyunk Putyin harmadik elnökségének időszakában.

Oroszország és az ukrán válság összefüggéseinek bemutatása után külön rész foglalkozik az ukrainai beavatkozás következményeivel, azután Oroszország szíriai – Sz. Bíró szerint – „kalandjával”, majd az orosz–kínai kapcsolatokkal, továbbá Putyin, úgy mond, „konfrontatív politikájának színtereivel”. Az orosz elnök magatartása, a szerző szerint, hosszú távon is negatív hatással lesz az orosz–nyugati, s ezen belül, az orosz–amerikai kapcsolatokra. Mintha az utóbbiaknak ehhez az égvilágon semmi közük nem lett volna ... Az utolsó fejezetekben, többek között, Oroszországnak a szerző által megkérdőjelezett erejéről, lakosságának a múlthoz való viszonyáról – pontosabban, az ezt formáló emlékezetpolitikáról –, a rendszer támogatottságának (állító-

lagos) hanyatlásáról, illetve kilátásairól olvashatunk. E blokkban kap helyet a tárgyalt időszak magyar–oroszcapcsolatainak bemutatása is.

A kötet érdemeiről

A hasonló ismeretterjesztő köteteket a nemzetközi események iránt érdeklődő közönség általában azért veszi kézbe, mert arra számít, hogy az elismerten hozzáértő szerzőtől megbízható fogózkodókat kap a tárgykörben való eligazodáshoz. Ezért aztán az ilyen művek szerzőinek, szerkesztőinek különösen nagy a felelősségük. Sz. Bíró könyvével kapcsolatban is elmondható, hogy sokak számára valószínűleg e munka jelenti majd „a” könyvet Putyinról és az általa vezetett Oroszországról. Sajnos azonban, e tekintetben lehet okunk nyugtalanságra, de erről majd később. Előbb a vállalkozás erényeit összegezzük!

Vitán felüli, hogy Sz. Bíró Zoltán rendkívül tájékozott Oroszország múltjáról és még inkább jelenéről. Naprakészsége rendszeresen kiderül gyakori médiaszerepléseiből is. Emlékezete egészen apró részleteket is őriz. E munkájában is bőven sorjáznak a személy- és intézménynevek, a halandó által mára elfeledett történések – mindezek igen olvasmányos tálalásban. Sz. Bíró hatásának titka az aprólékos tudásából eredő magabiztosság, amit erős kifejezésekkel, határozott jelzőkkel nyomatékosít.

Az esszében Magyarországon kevésbé ismert részletek olvashatók például a vagyoni visszaállamosításáról (28.), az oroszországi bér- és szociális helyzet előbb javuló, majd gyengülő mutatóiról (54., 95.), az elnök iránti bizalom változásairól (70–71.), az orosz gazdaság és pénzügyi tartalékok helyzetének alakulásáról (76., 94.), a hírműsorok iránti bizalom csökkenéséről (81.), a Nemzeti Gárda felállításáról egy esetleges puccs kivédése érdekében (84.), az orosz–kínai kapcsolatok bonyolult voltáról (97.) stb.

A szerző tárgyyszerűsége törekszik – legalábbis kezdetben. Például azt írja: „Putyin első két elnöksége idején, főleg annak korai szakaszában, kifejezetten reménytelen alakultak az orosz–nyugati kapcsolatok”. (25.) Ezt követően megállapítja, hogy a Kreml magatartását nem annyira a 2003-as iraki háború változtatta meg. A bizalmatlanság kiteljesedésében sokkal fontosabb szerepet játszottak az egykori szovjet belső periféria Nyugatról támogatott színes forradalmi. Sz. Bíró szerint, „Moszkva úgy látta, hogy az ukrainai hatalomváltás nem más, mint a Nyugat demokráciára hivatkozó nyers geopolitikai

offenzívája, ami nemhogy demokráciát nem teremt, de még destabilizálja is a térséget. Ezzel szemben, a nyugati álláspont szerint, azért kell demokratizálni az egykori szovjet belső periféria államait, mert e nélkül elképzelhetetlen a régió stabilizálása.” (27.)

Ez az a kiegyensúlyozottságot szem előtt tartó – „egyik oldal, másik oldal” jellegű – megközelítés, ami minimálisan elvárható az eseményektől, az azokban részt vevő felektől *távolságtartásra* törekvő elemzőtől. Ám ez a figyelem a kellő distanciára fokozatosan eltűnik Sz. Bíró szövegéből. Amikor pl. a kötet 37. oldalán arról ír, hogy „az orosz védelmi kiadások 2011-re már megközelítették a 72 milliárd dollárt”, még zárójelben szerepelteti az USA (711 milliárd dollár), illetve Kína (143 milliárd dollár) hasonló célú költéseit, de azt már az olvasóra bízta, hogy tudatosul-e benne: az oroszországi költségvetésben szereplő összeghez képest Washington tízszer, Kína meg kétszer többet fordított ilyen célokra.

Azt követően, hogy a korabeli híradások szerint, 2007. február 10-én Vlagyimir Putyin „szokatlanul heves kirohanást intézett az Egyesült Államok politikája ellen a müncheni biztonságpolitikai fórumon”, s azt állította: az USA a konfrontáció útjára lépett, és „katonai kalandorságba” kezdett, azzal vádolva Washingtonot, hogy „európai rakétatelepítési terveivel, a nemzetközi jog alapvető elveit sértve újabb fegyverkezési versenyt szít”,⁴ megváltozott vele szemben a nyugati hangvétel. S vele lassan átalakul az esszéista hangvétele is. Ám a változás a szerző esetében olyan finoman megy végbe, hogy az aligha kelti fel az olvasó éberségét. Mi több, a médiabeli megnyilatkozásaiban megismert, megbízhatónak tekintett szakértő szövegének hatására talán még fel is lélegzik: végre valaki, aki imponáló felkészültség birtokában, könnyen befogadható módon eligazítja, hogyan viszonyuljon a putyini világ bonyolult folyamataihoz, azaz miként érdemes megítélnie magát az orosz elnököt és persze napjaink Oroszországot. Heuréka!

Az elhallgatásokról

Mielőtt azonban elragadna a hév, meg kell jegyezmem: Sz. Bíró kizárólag egyfajta „nyugati értékrend” – jelentsen ez bármit is – alapján ítélkezik. Látni fogjuk, esetében az „ítélkezés” szó szerint értendő. Az olvasóban az is csupán a könyv végére érve tudatosul – már ha tudatosul egyáltalán –, hogy a szerző e látószöveget soha nem váltja fel az orosz társadalmon belüli nézőponttal, netán a világ más régióival.

Emellett az események elsöre imponálónak látszó felidézése során olykor lényeges pontokon ellentmondásba, sőt elhallgatásokba ütközünk. Itt van mindjárt a Putyin müncheni beszédét követő új helyzet, amiben Oroszország felgyorsította a már 2004-ben elhatározott új, „szuper”-fegyverek kifejlesztését. E tervek megvalósíthatóságát a nyugati szakértők még akkor is kétségbe vonták, amikor Moszkva bejelentette: hadrendbe állításuk küszöbön áll. Ahogyan máskor is történt: alulértékelték az orosz képességeket.

Sz. Bíró is hasonló hibába esik, s emiatt olvasója aligha fogja érteni, mi áll az USA védelmi minisztériumának 2018-as stratégiája mögött. Ennek azonban, legalább az ellenpontozás, az ok-okozati összefüggések bemutatása érdekében, a kötetbe mindenképpen bele kellett volna férnie, ami azonban nem történt meg. Nem is feltétlenül a Kreml tettei, megelőző – amiket nevezzen akár támadó jellegűeknek valaki –, vagy ellenlépéseinek magyarázata érdekében. De nézetem szerint, rá kellett volna mutatni, hogy a megújított amerikai katonai stratégia – ugyanúgy, mint a 2020-as újstratégia, vagy mint a XIX. század vége óta valamennyi washingtoni kormányzat hasonló doktrínája – csöppet sem leplezi, hogy a fő cél az amerikai üzleti érdekek érvényesítésének katonai erővel történő biztosítása – az egész bolygón, illetve immár a kozmoszban is.⁵ A moszkvai lépések ennek tükrében való bemutatásával a szerző teljesen adós marad.

Egy másik példa. Mindjárt a 9. oldalon többek között ez áll: „A Szovjetunió egy idő után képtelenné vált az életminőség Nyugaton elért szintjét, az ott általánossá tett szociális garanciákat és demokratikus politikai jogokat biztosítani.” Az egy dolog, hogy ez vajon Sz. Bíró véleménye-e, vagy – a szerzőre egyébként nem jellemző módon meghivatkozott – Stephen Kotkiné, akinek a szovjetrendszer kudarcával foglalkozó *Armageddon Averted: The Soviet Collapses: 1970–2000* című kötetét az *Oxford University Press* adta ki (az esszéista ui. ezt nem tette egyértelművé). Nagyobb gond, hogy egy lappal odébb éppen Sz. Bíró sorol fel egy sereg olyan tény, amivel maga bizonyítja, hogy nem a szovjet emberek elégedetlensége vezetett az ország megszűnéséhez:

„A Szovjetunióban a munkanélküliség, a gazdaság romló teljesítménye ellenére, még a nyolcvanas években is ismeretlen jelenségnek számított, a hatalmas elit helyzete pedig stabil volt. A Szovjetunió nem halmozott fel jelentős külső adósságot – az a felbomláskor sem volt több 70 milliárd dollárnál –, adósbesorolása pedig mindvégig kiváló maradt. A gorbacsovi reformok megkezdéséig nem volt semmi jele komoly társadalmi elégedetlenségnek, a hatalom pedig az utolsó

pillanatig számíthatott a hadsereg, a rendőrség és a belbiztonsági feladatokat is ellátó titkosszolgálat, a KGB lojalítására. Gorbacsov reformjait nem kiterjedt polgári engedetlenség, nem az erőszakszervezetek lázadása, még csak nem is külföldi beavatkozás, netán vesztes háború kényszerítette ki.”

Valójában ennél is nyilvánvalóbb volt, hogy a társadalom nagy része nem akarta a Szovjetunió megszűnését. Ám ezt igazán bizonyítva csak más, jegyzetanyagukat, hivatkozásaikat tekintve valóban a tudományosság kritériumainak is eleget tevő kötetekből tudhatjuk meg. Például két amerikai szerző, Roger Keeran és Thomas Kenny: *Socialism Betrayed* c. könyvéből.⁶ De nem kell ilyen messzire menni, hiszen Kemény László: *A Szovjetunióból a 21. század Oroszországáig*⁷ c. munkájában forrásokkal támasztja alá, hogy a nómenklatúra – a Nyugat beszédes hallgatása mellett – teljesen negligálta az ország történetének első és egyetlen népszavazását. Mindezzel egyébként Sz. Bíró is – magától értetődően – tökéletesen tisztában van, hiszen erről a kérdéskörrel már 1993-ban, a *Jelcin és a jelcinizmus* c. tanulmánykötetben,⁸ majd tíz évvel később a Krausz Tamással közösen szerkesztett *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés* c. válogatásban⁹ maga is publikált fontos adalékokat.

A referendumot 1991. március 17-én tartották. Erre a kérdésre válaszolhatott igennel vagy nemmel a 185 millió 647 ezer szavazásra jogosult: „Úgy gondolja-e Ön, hogy elengedhetetlenül szükséges megőrizni a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét, mint egyenjogú szuverén köztársaságok megújult föderációját, amelyben bármely nemzetiségű ember jogai és szabadsága teljes mértékben garantálva lesznek?” A jogosultak 80 százaléka voksolt. A kérdésre igennel válaszolt a megjelentek 76,4 százaléka, nemmel 21,7 százaléka, s érvénytelen volt a szavazatok 1,9 százaléka. Tehát a szovjet lakosság abszolút többsége egy *megújított Szovjetunió* megőrzése mellett foglalt állást, beleértve Ukrajna, Belorusszia, a közép-ázsiai köztársaságok lakosságának nagy részét is. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a döntő többség a Baltikumban és Moldáviában már akkor is az elszakadás pártján állt.¹⁰

Sz. Bíró (is) elhallgatja, hogy a Szovjetunióban élő népek többségének döntését puccsszerűen söpörték félre a szovjet pártarisztokrácia különféle nemzetiségű tagjai, akik önálló, általuk uralt államokat akartak létrehozni, a párt- és állami bürokráciából formálódó helyi oligarchiával, az állami javak fölötti korlátlan rendelkezéssel. Különösen állt ez a közép-ázsiai származásúakra, illetve a kaukázusbeliekre,

akiknek azonban a gesztenyét Belorusszia, Oroszország és Ukrajna vezetői kaparták ki. Pontosabban, Borisz Jelcin csapata, „a háború után született, a hruscsovi olvadás desztalinizációs körülményeiben szocializálódott, s a »Nyugat« szirén-propagandáját magáévé tevően a világba szabadon, nyitottan integrálódni akaró” nemzedék új politikai osztálya követelte ki, hogy jogi csúrés-csavarással, a demokrácia köpönyege alá rejtőzve negligálják a szavazók akarátát.¹¹

Bár a Szovjetuniót megszüntető dokumentumot Mihail Gorbacsov ismerte, ám saját elmondása szerint, nem látta át annak következményeit. (Egyáltalán átlátta-e a következményeit bármilyen döntésének is?) A Szovjetunió államfőjének minőségében csak egyszerű névváltoztatásként fogta fel a „Szuverén Államok Szövetségé”-vé alakulásról szóló indítványt, amit 1991. december 8-án, az esetleges menekülésre is gondolva, a lengyel határhoz közeli, belorussziai Belovezszzkajai Puscsa, azaz erdőrengeteg, egyik vadászházában látott el kézjegyével az említett három országrész vezetője: a belorusz Sztanyiszlav Suskevics, az orosz Borisz Jelcin és az ukrán Leonyid Kravcsuk.

Ezzel azonban Sz. Bíró utalásszerűen sem foglalkozik, amire esetleg azt mondhatja az olvasó, hogy azért nem, mert nem ez a könyvének tárgya. Én viszont azt gondolom, ha egy ismeretterjesztőnek szánt munka szerzője szőnyeg alá söpri a Magyarországon szinte egyáltalán nem ismert körülményeket, eleve lehetetlenné teszi a közönség számára annak megértését, hogy a gorbacsovi reformok tragikus elhibázottságán, a korrump regionális elitek törekvésein túl miért volt eleve kudarcra ítélve a piacgazdaságra áttérés szándéka a jelicini időszakban, aminek első éve 2700 százalékos (!) inflációt hozott.(11.)

Midőn e sorokat írom, 2020. október 10-én délelőtt, az utolsó tárgyilagosságnak titulált magyarországi rádióban éppen egy Gorbacsov szomorú sorsa fölött krokodilkönnyeket hullató, most megjelent könyv szerzője – egy egykori csehszlovákiai magyar újságíró, aki 1986-ban emigrált az akkori Nyugat-Németországba, s a műsorban filmproducerként van bemutatva – arról a hallatlanságról beszél, hogy a szovjet nép nem értette meg e nagyszerű ember szándékát. Ezért bár Nyugaton most is ünneplik őt, hazájában nem mehet ki az utcára anélkül, hogy ne gyaláznák.¹² A témában teljesen tájékozatlan műsorvezetőnek természetesen fogalma sincs a fentebb leírtak közül akárcsak egyetlen ténymorsáról sem, hogy a minden határon túl elfogult szerző állításaival kapcsolatban ellenvetéssel éljen. Így egyszerre százezernyi hallgató fejében tovább nő az a titokzatosság, ami Oroszországot körülengi. Továbbra is rejtélyesnek fogja találni

az „oroszlakat”, hisz’ lám, most sem álltak az, úgymond, „jó oldalra”, pedig odaállhattak volna, ha követik Mihail Gorbacsov, e drága, jó ember útmutatásait.

Az efféle – sajnos Sz. Bíróhoz is köthető – elhallgatás(ok) miatt nem értjük meg, hogy ha egy ekkora léptű átalakítást az emberekre akarunk ellenére erőltetni rá azok, akik még nem is oly régen az országért végzett hősiesség munkája nem voltáról, a fejlett szocializmus, sőt, a kommunizmus belátható távolságban lévő győzelméről papoltak, most pedig az addig szentnek tekintett állami vagyon kiablálásában serények, az bármely társadalmat megbénítana. Sz. Bíró is elmulasztotta a kínáló lehetőséget: esszéjében három évtized elteltével sem világosította fel a magyar értelmiségi olvasót arról, hogy a szovjet társadalmi-gazdasági rendszer szinte egyik évről a másikra történő totális összeomlásában valójában két tényező játszott a meghatározó szerepet: a vezetők árulása, illetve azok a történelmileg kialakult körülmények, amelyekre Sz. Bíró utal ugyan, de egyáltalán nem emeli ki őket könnyedén gördülő szövegében.

A történelmi szemlélet hiányáról

A közép- és kelet-európai társadalmak a nyugati értékrend csapdájában vergődnek. Elitjük, illetve középosztályuk – Éber Márk Áron fogalmával: a köztes-közvetítő osztályok¹³ – felső rétege évszázadok óta arra vágyik, hogy hazája nyugati mintákat kövessen. Ama világéit, aminek leginkább a felszínét ismeri, s ha meg is merítkezik benne, évezredes történelmi mélységeibe nem hatol. Nyugat-Európa – és az annak civilizációs-kulturális örökségét az amerikai kontinensen ápoló USA – az marad, ami az utóbbi négyszáz évben mindig is volt: agresszív ragadozó. A nyugat-európai politikai-gazdasági hatalom birtokosai az országokon belül és kívül egyaránt érvényesített, kíméletlen agresszivitásukat hol a keresztényi szeretetre, hol a „Szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavára hivatkozva fedték és fedik el. A valóságban gátlástalanul pusztítanak, kihasználják mindent és mindenkit, aki akadályozhatta és akadályozhatja őket a térség eredendően – Böröcz József kifejezésével – globális súlytalanságának leküzdésében.

Az Sz. Bíró Zoltánéhoz hasonló munkáknak szerepük lehetne abban, hogy a magyar társadalom – akár az orosz–szovjet példán keresztül – tisztázza, miféle korlátokat kellene lebontani ahhoz – ha ez egyáltalán lehetséges –, hogy a realitások figyelembevételével

kíséreljünk meg a jelenleginél élhetőbb viszonyokat kialakítani a hol nyugati, hol keleti, hol pedig egyidejűleg nyugat-keleti orientáció mellett – saját értékrendet követve. Anélkül, hogy a nyugati értékrend iránti sóvárgással töltenénk az időt, miközben nem nézünk szembe azzal, hogy ez konkrétumok nélkül képlékeny fogalom, sőt, amihez például az Európa által gyarmatosítottak szemében szennyek, borzalmak tömege is tapad. És anélkül, hogy a ló másik oldalára esve, erőltetetten bizonygatnánk, amint az évszázadokra visszamenően újból és újból előkerül politikusaink retorikájában, hogy nekünk az a „jó”, ha a Kelethez kapcsolódunk.

E tekintetben Sz. Bíró munkájának egészen végighúzódik az a felfogás – nevezzük nyugatosnak, (neo)liberálisnak? –, miszerint egy ország viszonyai akkor elfogadhatók, ha a vágyott nyugati jog- és intézményrendszert tükrözik, illetve gazdaságának struktúrái szervesen illeszkednek a szabadpiaci kapitalizmus – ami egyébként szintén fából vaskarika – mechanizmusába. E gondolkodásmód hittérítőit általában nem zavarja, hogy akár az itt felsorolt fogalmaknak mennyi, egymástól eltérő változat felel meg a centrum országokban is.¹⁴ Odáig pedig végképp nem jutnak el, hogy – mint többek között Szűcs Jenőtől is tudhatjuk – a nyugati civilség közösségeinek az államtól való elkülönülése, illetve az állam és az egyház szétválasztása, s mindaz, ami ebből az ottani jogrendszerekben, illetve a csoportos és egyéni szabadságjogokban tükröződik, „a történelem luxusterméke”.¹⁵ Ezzel szemben, az Elbától keletre fekvő országok, így Magyarország is – mint erre már Marx is rámutatott – a múlt mélyében gyökerező geopolitikai, történelmi-kulturális, és gazdasági okok következtében, legfeljebb formálisan, jelentős késéssel követ(het)ik a nyugat-európai mintákat. Oroszország esetében pedig a „megkésettség” sem adekvát fogalom, hiszen ama társadalmi felhajtóerők hiányában, amik Nyugat-Európában már évszázadokkal korábban megalapozták a centrum sajátos fejlődését, ebben az esetben helyesebb inkább *más minőségű* feudalizmusról, majd kapitalizmusról beszélni. Az orosz fejlődésben – egyrészt – a bizánci vallási-kulturális örökség, másrészt az országot létrejötté óta minden irányból ért pusztító támadások következtében az erőforrások örökös központosítása, vagyis egy csaknem mindenható állam kiépítése kényszerítő erővel hatott. Szűcs Jenő szerint, nyugati irányból és történelmileg nézve, Oroszország Európa *harmadik fejlődési régiójához*, későbbi kifejezéssel, a világrendszer (fél) perifériájához tartozik. Anno a nagy kiterjedésű cári birodalomban nem a felvilágosodás hatására, illetve a nyugati kapitalista viszonyok

kialakulásának forgatagában létrejött pártok között zajlott a hatalmi harc, hanem a mesésen vagyonos arisztokraták, az udvar befolyásosai, később a pártállami elit, mostanság pedig a helyi oligarchák és politikusok alkotta érdekkörök meghosszabbított karjaként ténykedő különféle intézmények, köztük a fegyveres szervezetek nagyhatalmú vezetőinek részvételével.

Vagyis szó sincs arról, hogy az oroszországi rendszerben ne folyt volna és folyna esetleg korlátozott politikai harc, amely a huszadik század elejétől – a szovjet időkkel való megszakítotttság után – ma már pártokkal is kombinálódik, csupán az a helyzet, hogy ez a küzdelem az alapvetően különféle intézményekben megtettesülő állami erőközpontokhoz kapcsolódik, s ennek formái eltérők a nyíltan mondott nyugati társadalmakéitól. Ám utóbbiakban a lényeges döntések ugyanúgy a kulisszák mögött születnek meg, mint az orosz világban. Nyugaton például rendre túlhangsúlyozzák a (képviselési) demokráciához tartozó szavazási rendszer szerepét, holott – ha csak arra gondolunk, hogy dollár vagy euró százmilliókat, milliárdokat kell megmozgatni egy-egy választási kampányban – nyilvánvaló, hogy végső soron a tőkés érdekcsoportok pénzügyi támogatása dönti el a politikai játszmák kimenetelét.

Igaz viszont, hogy a II. világháború óta mintha rugalmasabbnak bizonyulna a nyugati társadalomirányítási-szervezeti rendszer az oroszhoz képest, vagyis a társadalmi-gazdasági rend zavarainak megelőzésére, elhárítására kielégítően működik a „fékek és ellensúlyok” rendszere. Az orosz és tágabb értelemben a „keleti” társadalmakkal kapcsolatban azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy ezek igen hatékonyan mutatkoznak az ugrásszerű civilizációs felzárkóztatásokban, illetve a védelmi háborúk megvívásában! Azt is vegyük számításba, hogy Nyugaton évezredes, szintén véres hatalmi küzdelmek után csiszolódott ki, hogy a politikai intézményrendszer csúcsein miként lehet végrehajtani az őrsegváltásokat nagyobb megrázkódtatások nélkül. Persze ez csupán általában igaz, hiszen, ha például az európai fasizmusokra gondolunk, enyhén szólva, még a XX. században sem voltak zökkenőmentesek a hatalomátadások és -átvételek, sőt, ezeket esetenként ugyanúgy pusztítások kísérték, amiként az nem egyszer megtörtént az orosz történelemben is.

Vlagyimir Putyin talán ennek tudatában jelentette ki, hogy a legfelsőbb vezetés tagjai közötti leszámolások lezárása érdekében el kellett tekinteni attól, hogy politikai döntéseik miatt Gorbacsovot vagy Jelcint és más politikusokat bíróság elé állítsák, holott erre igencsak

lett volna igény, sőt ok is. Ugyanis a gorbacsovi és a jelcini ámokfutás másfél évtizedében szintén bekövetkezett az orosz történelem ismert jelensége, a *szmúta*, a hosszú, zavaros időszak, ami mindig a gazdaság és a társadalom minden szegmensében magyarországi ésszel felfoghatatlan leépüléssel járt. 1991 és 2000 között egyesek kezében csillagászati összegekkel mérhető, részben külföldre menekített vagyonok halmozódtak fel, miközben a lakosság nagy része alapvető ellátásokhoz sem jutott hozzá. Miután az állam fizetéseképtelenné vált, tudósok bocsátották áruba Nyugaton a szovjet időszakban keletkezett kutatási dokumentációkat. Egész filmarchívumok kötöttek ki amerikai könyvtárakban. Tanárok jártak guberálni a szeméttelpekre, hogy saját holmijuk mellett megpróbálják pénzzé tenni, élelmiszerre cserélni az ott talált tárgyakat az utak mentén felsorakozott alkalmi árusok között, kitéve magukat a banditák sarcolásainak. Sokan fizettek éhhalállal azért, hogy rátört az országra az, úgymond, szabad piac és a demokrácia korszaka.

Amikor 2000-ben Putyin átvette az ország irányítását, meg kellett fékeznie az amerikai–oros oligarchákat, megtörnie az oroszországi városi bandák, az iszlamista hadurak önkényét. Általában is, lehetőség szerint vissza kellett szorítania az évszázadok óta saját törvényei szerint szerveződő, a Magyarországon ismeretlen jellegű, hatékonyságú és hatókörű avilágot, amely a rendőrséggel, az újjgazdagokkal, a politikusokkal, a megannyi állami hivatal vezetőjével vagy munkatársával összefonódva, akár halálos fenyegetéseket is beváltva zsarolta a kiszolgáltatott kisembert, s bárkit, akinek vagyonára, pozíciójára szemet vetett. Fel kellett számolni a szélnek eresztett afganisztáni katonák csoportjait, akik gyakran egymással is fegyveres harcban álltak a piacok, a privatizált vállalatok, a kábítószer-kereskedelem stb. feletti ellenőrzésért. Beszedetni az adókat azoktól, akik ennek megakadályozására akár polgármestereket is eltetettek láb alól. Nem utolsó sorban pedig fizetést kellett adni az állami alkalmazottaknak, az orvosoknak, a pedagógusoknak, a hadsereg, a flotta tagjainak.

Ezzel épp csak érintettem e szövevény néhány elemét. Azért tettem, hogy jelezzem: aki esszét akar írni Oroszországról, ám írjon, de legalább annyit tegyen meg, hogy feltárja az ezekből a jelenségekből gyakorlatilag semmit nem érzékelő magyar olvasó előtt, miért retteg az orosz átlagember a családja életében harminc-negyven évenként ismétlődő, hasonló helyzetektől? Miért alapozhatta hatalmát meg Vlagyimir Putyin azzal, hogy határozottan, sőt kérlelhetetlenül látott munkához a társadalmi-gazdasági viszonyok – oroszországi mércével

mért – normalizálásához, amivel sok tekintetben egyre inkább vizsgálta a kisemberek tízmillióiban? Más kérdés: ehhez arra is szüksége volt, hogy kielégítően uralja a fegyveres szervezeteket, a biztonsági erőket, a titkosszolgálatokat. Amikor azonban e bonyolult folyamatokat a nyugati elemzők tárgyalják, az utóbbiakra helyezik a hangsúlyt, és nem, vagy alig jutnak túl az éppen hatalmi pozícióban lévő csúcsvezető machiavellista, bizáncias, „zsarnoki” habitusa fölötti szörnyülködésen.

A Putyin-központúságról

Fentebb már kiderült, hogy egyáltalán nem értékelem le a vezetők személyiségének a szovjet-orosz átmenetben játszott szerepét. Viszont azt gondolom, becsapjuk magunkat, ha – a Szűcs Jenő-i felismeréssel összefüggésben – nem számolunk az Oroszország *harmadik fejlődési régió*hoz tartozásának a társadalmat és a gazdaságot behálózó s évszázadokra meghatározó következményeivel, az ún. nyugati értékrend kívülről erőltetett, társadalmi méretű bevezetésének lehetetlenségével. Sz. Bíró könyve, sajnálatosan, nem ebben az irányban igyekszik tágítani az Oroszországgal kapcsolatos tudásunkat, s ezen keresztül bővíteni önismeretünket.

Már a nagyesszé címe is jelzi, hogy Sz. Bíró úgy véli – vagy ha nem is gondolja így, mindenesetre ezt sugallja –: Putyinnek van Oroszországa, nem pedig Oroszországnak Putyinja. Hogy tehát Putyin tette Oroszországot olyanná, amilyenné lett a Jelcin-korszak után. És persze, ha erre a varázslatos tetre képes volt, akkor ő, csakis ő tehet arról, hogy éppen milyen a mostani Oroszország. Következésképp, csak akarnia kellene, és „jó útra” is térhetne, aminek ez esetben – Sz. Bíró felfogása szerint – valamiféle nyugati értékrendet követő útnak kellene lennie. A szerző azt érzékelteti: csak Putyinon múlik, hogy megváltoztatja-e a könyvben, különösen a második államfői korszakától, kifejezetten konfrontatívnak bemutatott magatartását. Csak-hogy a problémafelvetésnek ez az erősen személyhez kötött módja a propaganda, sőt, a bulvár világába vezető zsákutca, ami megreked egy ponton, mielőtt mélyebb összefüggések feltárása felé indulhatna.

Amikor az esszéista nem vesztegeti a szót az említett történelmi vagy geopolitikai meghatározottságokra, továbbá a helyi klánok, az oligarchák, a katonai, a titkosszolgálati erőközpontok, a konzervatív szlavofil elit, a pravoszláv, az iszlám, a buddhista és más vallások pap-

jai által befolyásolt oroszországi tömegek érzületére – amit viszont az orosz állam mindenkori vezetője korántsem hagyhat figyelmen kívül –, a nyugati propaganda narratíváját követi. A szakértői elemzés átcúsúszik a tömegmédiá hatásmechanizmusára emlékeztető eljárásba. Ennek egyik sajátossága, hogy a világ jelenségeit leegyszerűsítve, a vezető politikusokat már-már meseszerű módon, hősök, illetve antihősök tetteinek kettősségében jelenítik meg a tömegfogyasztásra szánt médiumokban. Amiként ezt a nyugati – s egy ideje a hazai – újságíró iskolákban tanítják. Így ugyanis könnyű a befogadás és az azonosulás, ami előfeltétele az olvasottság, a nézettség, a hallgatottság növelésének, ami végeredményben a média mint kapitalista vállalkozás üzleti nyerségének gyarapítását szolgálja.

Sz. Bíró könyve egészének üzenete: a hivatalos Moszkva magatartásában Dmitrij Medvegyev elnöki periódusában is Putyin szándékai fejeződtek ki. Talán így van, talán nem. Hiszen a szerző a 38–39. oldalon még a fölött lamentál, hogy ez idő tájt „az a lehetőség sem zárható ki, hogy Putyin valóban készült a hatalomból való távozásra. Ám vagy azért, mert Medvegyev nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, vagy mert az Észak-Afrikán és a Közel-Keleten végigsöprő arab tavasz következményei tűntek fenyegetőnek, úgy döntött, visszaveszi a főhatalmat”. Innentől végképp eluralkodik a szövegen az a megközelítés, hogy ami Oroszországban történik, az kizárólag egy ember, jelesül a jelenlegi államfő akaratán múlik – minden korlátozás, ha úgy tetszik, a mélyben ható társadalmi korlátozottság, illetve az egymásnak feszülő hatalmi erőközpontok befolyása nélkül.

Mіндеzen túl – bár talán botorság ezt felróni, ezért csupán tényként rögzítem –, a szerző felfogásában nyomokban sem ismerhető fel valamiféle marxista gyökerű történelemszemlélet, már amennyiben ezen azt értjük, hogy az ember a történelmi folyamat részeként, a természeti és a gazdasági feltételek bonyolult rendszerében, azok hatásának kitéve, egyszersmind azokat alakítva fejt ki tevékenységét.

A geopolitikai szempontok mellőzéséről

Hajdanvolt idők krónikásának szemléletmódja ez, aki környezetéből kiragadva regél hőséről. A felkentől, vagy ha úgy tetszik, a teljhatalmú úrról, sőt, a zsarnokról, aki habitusa szerint egy személyben dönthet és dönt minden ügyben. Jól vagy rosszul, de anélkül, hogy saját elhatározásaival szemben kétség merülne fel benne.

Minél tovább lapozunk, annál inkább egy már-már ördögi Putyin-kép rajzolódik ki előttünk, aki „az ellenzék látványos, eszközökben alig-alig válogató” megfélemlítésével operál (43.). Aki hatalmának bebetonozását a választási rendszerhez kapcsolódó machinációkkal biztosítja (45., 86.), sőt, csalással (50.) vagy épp a csalások megakadályozásával (85.), az internet politikai ellenőrzésével (46. és 83.), általában is a szólás- és a gyülekezési szabadság korlátozásával (47.), az úgynevezett civil, valójában a nyugati kormányok, illetve Soros György által finanszírozott, nem kormányzati szervezetek mozgásterének szűkítésével (49–51.), a politikai ellenfelek kriminalizálásával (53.), sőt, likvidálásával (82.). És így tovább.

Azt nem állíthatjuk, hogy Sz. Bíró pontatlan lenne, amikor az eseményekről tényszerűen tesz említést. A gondok az értelmezésekkel vagy azok hiányával vannak. Illetve a történelmi háttér megvilágításának már jelzett elmaradásával. Adós marad továbbá a geopolitikai háttér megvilágításával is. Ha pedig kifejezetten szükség lenne erre, például a Krím visszacsatolásával kapcsolatban (62–63.), rendre megelégszik Moszkva álláspontjának ilyesfajta minősítésével: „nehéz meggyőző érvnek tekinteni azt a feltételezést, hogy”; „nem tűnik életszerűnek, hogy”; „ez azonban meglehetősen gyenge érv”.

Amikor látszólag megértőnek mutatkozik például Oroszország aggodalma miatt, mert a NATO egyre közelebb kerül határaihoz, legfőbb érve, hogy ezért „aligha lehet csak és kizárólag a Nyugatot felelőssé tenni”, mert „sem Gorbacsov, sem Jelcin nem tartotta fontosnak, hogy ebben az ügyben garanciát kérjen a NATO-tól vagy a vezető nyugati hatalmaktól” (64.). A legkevesebb, ami elmondható erről a Nyugat keleti terjeszkedését elnéző és igazolni akaró érvelésről, hogy amikor Sz. Bíró kritikátlanul átveszi, sőt, magáévá teszi a cinikus szövegeket, egyszerűen méltatlanná válik ahhoz a teljesítményhez, amit elemzőként korábban nyújtott.

Tovább tetézi ezt azzal, hogy idővel egyre erősebb indulatok járnak át stílusát. A moszkvai hatalmi központot, vagy éppen Putyin nevét rendre negatív összefüggésben jeleníti meg. Ebben a tálalásban „a Kreml ura” – ahogy a 102. oldalon aposztrofálja az államfőt – szüntelenül háborúval fenyegetőzőként jelenik meg (99., 101.), aki például 2018 tavaszán „helyénvalónak találta, hogy jól ráijesszen a világra, mintha bárki is fenyegetné országát”. (102.) Eszébe sem jut, vagy ha igen, nem osztja meg velünk, hogy mérlegelje: Oroszország vezetőinek vajon nem abból kell-e kiindulniuk, milyen következményekkel járt az 1991 és 2000 közötti szmúta, amit kíméletlen nyugati

behatolás kísért? Sz. Bíró nem teszi fel a kérdést, hogy a mindenkori oroszországi vezetők ellenlépés nélkül hagyhatják-e

- egy ellenséges hatalom, jelesül a NATO keleti terjeszkedését, vagy az általa is említett, az USA nyílt támogatásával megszervezett színes forradalmakat;

- az országukat körbefonó amerikai támaszpontrendszer és az oroszhoz képest tízszeres amerikai katonai költségvetést;

- az USA, illetve immár a NATO-tag Törökország által is helyzetbe hozott iszlám fegyveresek beszivárgását a déli posztszovjet térségbe, sőt, Oroszországba is;

- egyes fegyverzetcsökkentési megállapodások csupán részleges amerikai végrehajtását;

- az Oroszország köré Washington által telepített bakteriológiai laboratóriumokat, a digitális hálózatok elleni támadásra alkalmas észtországi bázist;

- az oroszok génállományát a posztszovjet térségben gyűjtő amerikai tevékenységet?

Szó se róla, Sz. Bírónak igaza van abban, hogy a vezetésnek az orosz mércével is szegénynek tekinthető húszmilliónyi ember életszínvonalát kellene inkább emelni. (102., 105.) Ám az a kérdés, hogy egy ilyen katonai szorításban, amit gazdasági szankciók tömege egészít ki, vajon tényleg minden alapot nélkülöz-e Moszkva félelme attól, hogy a Nyugat meglepheti országukat? Van-e joguk ahhoz, hogy eltekintsenek ettől az eshetőségtől, s olyan felelőtlenül viselkedjenek, mint például Gorbacsov, aki úgy egyezett bele a szovjet hadsereg kivonásába Kelet-Európából, hogy százezernyi tiszt és tiszthelyettes családjának egyszerűen nem volt lakása a hazájában?

A szubjektívitás túltengéséről

Valójában persze ezeknek a kérdéseknek nem lehetne létjogosultságuk, ha a szerző közírói-publicista énje nem győzné le rendre a társadalomtudomány művelőjétől elvárt távolságtartás követelményét. Nála olykor egy mondaton belül is összecsúszik a tény a véleményvel, s így az értékítélet észrevétlenül veszi bele magát az olvasó tudatába. Ez még egy közéleti újság számára írt publicisztikában is okozhatna gondot, egy ilyen munkában azonban a szubjektívitás kifejezetten hátrányos, mert így a múltnak egy adott, kizárólag egy személy gondolkodásmódjára, tevékenységére szűkítő interpretá-

ciója válik „történelmi igazsággá”, ami aztán hosszú időre rögzül a társadalmi tudatban.

Mint ilyen, fenntartja a magyar közgondolkodást az oroszokkal kapcsolatban legalább két évszázada meghatározó, leegyszerűsítő sztereotípiákat. Ezzel maga is hozzájárul ahhoz, hogy fennmaradjon „közvéleményünk politikai szemléletének végletessége”, amiről Bibó István már hetvenöt évvel ezelőtt is úgy írt, mint ami régtől jellemzi a magyar gondolkodásmódot. Bibó ezt azzal kapcsolatban rögzítette, hogy milyen okok miatt vált „a magyar lakosság számára teljességgel kalkulálhatatlanná” a megszálló szovjet hadsereg.¹⁶

E lap olvasói előtt talán nem kell külön bizonygatni, hogy az akár a jelenkori magyar történelemmel, akár a környező országokkal, a Nyugattal, az Orosz Birodalommal, a Szovjetunióval, a mai Oroszországgal kapcsolatos, *emlékezetpolitizálással* helyettesített történelmi ismeretterjesztés mennyire orientálódásra képtelen állapotban tartja a magyar társadalmat. Sz. Bíró kötete esély lehetett volna arra, hogy Oroszországgal kapcsolatban némiképp enyhüljön e tudati dermedtség. Ám ehhez a szerzőnek tartania kellett volna magát a *sine ira et studio*, vagyis a pártatlanság követelményéhez. Mellőznie kellett volna a haragos elfogultságot, ami főleg a könyv második harmadától valósággal süt a lapokról.

Ehhez képest azt aztán végképp nem lehet hova tenni, hogy Sz. Bíró még kéretlen tanácsokkal is ellátja Oroszország irányítóit, pontosabban Vlagyimir Putyint, akihez persze aligha jutnak el üzenetei. Viszont annál inkább eljutnak az olvasóhoz, aki észre sem veszi: propaganda áldozatává válik, hiszen a könyvben az eseményeket magyarázó kommentárok szinte hemzsegnék a „valószínűleg” (69.), a „nem biztos, hogy” (71.), a „ma sem tudjuk pontosan”; a „csak feltételezések lehetnek arról, hogy mi történt volna, ha” (73.), a „hitelt érdemlő sajtóforrások szerint” (90.) fordulatoktól.

A magyar–orosz kapcsolatokról

Természetesen az olvasó külön érdeklődésére tarthat számot „A magyar–orosz kapcsolatok Putyin idején” című fejezet (143–164.). Sz. Bíró kiemeli, hogy 2013–2014 fordulójától, vagyis a Krím Oroszországhoz való visszacsatolásának idejétől, az Orbán-kormány nem követte EU- és NATO-szövetségeseink Moszkvától elforduló politikáját. Csakhogy a szerző maga is ecseteli, hogy különböző okok miatt

mennyire hektikusan alakult, összességében lényegesen csökkent 2008–2018 között a két ország áruforgalmának értéke (159.). Ez minimum a helyzet ellentmondásos voltára hívja fel a figyelmet. Ám Sz. Bíró értékelése bennem azt a benyomást keltette, hogy személyes politikai szimpátiák és unszimpátiák alakítják véleményét, amikor az első Orbán-kormány, majd a Medgyessy-, a Gyurcsány-, illetve a további Orbán-kabinetek Moszkvához fűződő kapcsolatait tekinti át.

Ezen belül például megértő, amikor „Gyurcsány Ferenc gyakori moszkvai látogatásai”-t említi (146.),¹⁷ ám bizalmatlan Orbán Viktor és pártja „nézeteinek váratlan átalakulása” (131.) miatt. Erről a fejezetről is elmondható, hogy hasznos a tényanyag áttekintése, annak tudatosítása, hogy Oroszország kőkeményen érvényesíti gazdasági érdekeit. Ám nehéz mit kezdeni a szerzőnek azzal a hozzáállásával, mely szerint, „gazdasági okokkal nem lehet indokolni Oroszországhoz közeledésünket” (139.), amit az áruforgalom említett és a lábjegyzetemben további részletekkel kiegészített számai¹⁸ akár meg is alapozhatnak, ám ezt az értékelést a megelőző magyar kormányokra nem vonatkoztatja. Nyilvánvaló, hogy ma sem fogadja el az akkor még leendő külügyminiszter, Martonyi János 2010. március 18-án a Magyar Hírlapnak adott interjújában megfogalmazott stratégiai célt: „jó szövetségi viszony az Egyesült Államokkal, barátság Oroszországgal”. (153.)

Sz. Bíró úgy gondolta: ez csak taktikai lépés volt annak érdekében, hogy visszaügyeskedjék a *Szurgutnyeftygaznál* lévő MOL-papírokat. De a szerző még most is leplezetlenül hangot ad csalódásának amiatt, hogy Budapest és Moszkva kapcsolatai ezt követően sem váltak távolságtartóvá. Felrója a kormánynak a paksi atomerőmű bővítésével kapcsolatos tervet, pontosabban azt, hogy annak megépítője a *Rosatom* lesz. (Tegyük hozzá, immár jelentős nyugati beszállítókkal.) Ugyanakkor átsiklik afölött, hogy az ezzel kapcsolatos tárgyalások, sőt, az előkészítésre vonatkozó parlamenti döntés már a szocialista-szabaddemokrata kormány idejében megkezdődtek.¹⁹

A kötet szerzője okkal idézi fel, hogy Orbán Viktor 2007-ben még azt hajtogatta: „nem szeretné, ha Magyarország a Gazprom legvidámabb barakkjává válna”. (148.), Az akkor ellenzékben lévő Fidesz pártvezetője ellenezte a paksi bővítést, illetve a végül megghiúsult *Déli áramlat* gázvezeték megépítését. Sz. Bíró úgy véli (!), hogy Putyin azért vette rá (?) az idővel kormányfővé avanszált Orbánt nézeteinek megváltoztatására, mert „a Kremlben már 2013 őszétől érlelődhetett az ukrajnai katonai beavatkozás gondolata. [...] Az orosz vezetés

nyilván tisztában volt azzal, hogy egy ilyen beavatkozás következtében Oroszország elszigetelődik, ezért érdemes olyan partnerek után nézni, akik ezekben a kritikus időkben is kénytelenek lesznek Moszkvával együttműködni”. (154.)

Mefisztói előrelátás! De ha így, hát így! Természetesen nekem fogalmam sincs arról, hogy helyesnek bizonyul-e vagy sem az atomerőművel kapcsolatos döntés, ezért csak annyit írhatok: a vélemény szabad, de az akkor is csupán vélemény marad, aminek lehet, hogy van, lehet, hogy nincs köze a tényekhez. S minthogy az említett résztémával kapcsolatban Sz. Bíró sincs ilyenek birtokában, tovább spekulál, amikor leírja: „A magyar és az orosz kormányzat közti politikai és ideológiai közeledést (amit persze tételesen ki kellene mutatni a két fél ideológiai felfogásának feltárásával, mert az állítás így nem több beszélésnél – KDL) legfeljebb a demokratikus értékek és a jogállami kritériumok közös elutasítása alapozhatja meg”. (161.) Mindent egybe vetve, ember legyen a talpán, aki ebben a dolgozatban szétszálazza a tényanyagot az elfogult állításoktól. Sz. Bíró csak sajnálhatja, hogy művének nem volt lektora, aki erre ösztönözhetne volna őt, annak érdekében, hogy szikárabb, indulatoktól kevésbé fűtött, de hitelesebb dolgozat születne.

Ehhez képest csupán apróság, de ismeretterjesztő szándékú könyvről lévén szó, nem elhanyagolható részlet, hogy egy lektor arra is figyelmeztethetett volna: a kötetből nagyon hiányzik az egymást követő eseményeknek a (nem létező) jegyzetek közötti áttekinthető felsorolása. E nélkül például még az sem derül ki a könyvből, hogy pontosan mikortól is számíthatjuk Putyin harmadik elnökségének kezdetét. (Egyébként 2012. május 7-től.) Az ilyen jellegű nagyvonalúság lépten-nyomon terheli a kötetet. Például a Szovjetunió 1991 végén bekövetkezett felbomlását és sok más eseményt anélkül említi meg a szerző, hogy megadná a pontos dátumot, azaz jelen esetben 1991. december 26-át, amikor a szovjet parlament feloszlatta önmagát, miután az előző napon Mihail Gorbacsov bejelentette lemondását a Szovjetunió elnöki posztjáról, és átadta a „nukleáris bőröndöt” Borisz Jelcinnek, az Orosz SZFSZK elnökének.²⁰

Az államszocialista múlt örökségéről

A kötet utolsó fejezete a rendszer kilátásait festi meg – sötét színekkel. Sz. Bíró a várható kudarc fő okát abban látja, hogy Oroszország

„fenntartja külpolitikája Nyugattal konfrontálódó kurzusát”. (165.) Ezért nem lát esélyt arra, hogy az ország bekerüljön a világ öt legnagyobb gazdasága közé. Az állítást adatokkal – az egy foglalkoztatott által egy óra alatt megtermelt érték, az orosz tudósok idézettségének mutatója, az Oroszországból külföldre távozók száma – igyekszik alátámasztani. Érvelésének egyik gyenge pontja a GDP alakulásához kötöttség. Nem veszi figyelembe például Böröcz József meglátását, hogy a GDP egy főre számított értéke nem fejezi ki egy ország tényleges világgazdasági súlyát. Ezért ajánlja az adott államnak, térségnek a világ-össztermékből való részesedésének, tehát tényleges súlyának vizsgálatát, bemutatását.²¹

Ezen túlmenően, Sz. Bíróban fel sem vetődik, hogy Oroszország – az utóbbi két évszázadban védekező háborúkra kényszerítve²² – rendre hirtelen ugrásokkal hozta be civilizációs hátrányait. A Nyugat, sőt a Kelet általi mostani beszorítottság mintha ezúttal is rendkívüli, már-már különös teljesítményekre sarkallná. Ám sajnos, a szerző nem vállalkozik azoknak a tényeknek a számba vételére, amelyek tükrében legalább felvetődhetne, hogy elgondolkodjunk egy ilyen lehetőség-ről. Pedig vannak ilyenek. Az oroszországi napi hírek alapján az a benyomásom, hogy megvalósult az élelmiszer-önellátás, sőt jelentős a gabonakivitel. Az államszocializmusban kialakult magas színvonalú műszaki oktatás és gyakorlat eredményeire építve, nagy léptékű közúti, vasúti, vízi járműfejlesztések, illetve hozzájuk kapcsolódó infrastrukturális beruházások zajlanak, beleértve a Krímmel való, hídépítési bravúrnak tekintett közvetlen összeköttetés megteremtését, továbbá az eurázsiai szállítási folyosók fejlesztését.

Az internetes hálózat méretére, működőképességére jellemző, hogy 2019-ben a jelenlegi kormányfő, akkor még adóhivatali elnök, Mihail Misusztjin irányításával megvalósították a minden vállalkozás és egyéni vállalkozó digitális adózásához szükséges adatok folyamatos rögzítésének feltételeit, amit a *Financial Times* is elképedve konstataált. Ezzel párhuzamosan az egész országban kiépült a digitális televíziózás eszközparkja, elkészült az első nagykapacitású gázvezeték Kína irányába, s épül a második, új űrrepülőtér létesült Szibériában, s persze olyan új fegyverrendszereket hoztak létre, amelyek – a Covid-19 vírus elleni vakcina kifejlesztése és sok más mellett – mindenképpen jelzik, hogy hiba lenne leírni az oroszországi tudományos bázisokat csupán a nyugati folyóiratokban történő publikációk alapján. Már csak azért is, mert ezekben a keleti országok egyetemeiről elcsábított kutatók teljesítményei is nyugatiakként jelennek meg.

Megjegyzem, nekem sincs átfogó képem az oroszországi fejlesztések valóságos méreteiről, s főleg hatásáról, éppen ezért tartottam volna szerencsésnek ezek elemző feltérképezését, akár ebben a kötetben. De ennek elmaradása is okozza, hogy az a benyomásom: a „Putyin Oroszországa” egésze magán hordozza az Oroszországgal kapcsolatos összes – mondjuk így – nyugatos felfogásból eredő fogyatékoságot, s nem segít hozzá a már Bibó alapján is jelzett, az oroszországgal kapcsolatos, évszázados beidegződésektől való megszabaduláshoz.

Ezzel egyszersmind visszaérkeztünk eszmefuttatásom elejének felvetéséhez. Amint ott írtam: az Eszmélet-olvasók jelentős része bizonyára érdeklődéssel figyeli, hogy a kapitalista Oroszországban felszínre törnek-e a Szovjetunió bő hetven évének törekvései a dolgozó osztályok érdekében működtetett állam megteremtésére. Felvetődik, hogy a jövő Oroszországa lehet-e ismét kiindulópontja a tőkés kizsákmányolást enyhítő társadalom- és gazdaságátalakítási próbálkozásnak?

Sz. Bíró Zoltánt naprakész tájékozottsága alapján olyan kutatónak gondolom, aki képes e kérdések megválaszolására. Ám a szerző e felvetésektől távol tartja magát. Nem is érinti azoknak a szociális intézkedéseknek a sorát, sőt talán egész rendszerét, amivel Vlagyimir Putyin nyilvánosan hangsúlyozott rendelkezéseinek megfelelően, az orosz kormány sűrű időközönként előáll. Kihagyott lehetősége a könyvnek e témakör módszeres feldolgozása. Annál is inkább, mert 2020 októberében is ilyen mondatok hangoztak el az orosz államfő szájából: „Mégiscsak majdnem húsz éven át, azaz tizennyolc évig, voltam a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagja. Egyszerű tag voltam csak, de igazából magaménak vallottam annak ideológiáját. A baloldali értékek közül többet máig magaménak vallok. Egyenlőség, testvériség – mi a rossz ezekben? Tulajdonképpen keresztényi elvek. A valóságban nehezen érvényesíthetők, de attól még nagyon vonzók”.²³

Tekintsük el most attól, hogy az egyenlőség, testvériség helyett az *Eszmélet*-olvasó vélhetőn szívesebben venné a szolidaritás, a társadalmi egyenlőség és igazságosság említését! Témánk szempontjából az sem érdekes, hogy az interjú, amiből e mondatokat idéztem, az amerikai választási kampánnyal összefüggésben hangzott el, egy olyan eszmefuttatás keretében, miszerint az amerikai *Demokrata Párt* tagjai között szociáldemokrata értékeket vallók is vannak. Márpedig a szociáldemokráciából nőttek ki a kommunista pártok, és Putyin meg jól emlékszik arra, amikor sokan az *Amerikai Kommunista Párt*

aktivistájának, az afroamerikai Angela Davisnek a fényképét rakták ki a falra Oroszországban is.

Ez a putyini idézet csupán azt hivatott jelezni: a kutatónak érdemes lett volna górcső alá venni az oroszországi szociális erőfeszítések által kirajzolódó trendeket, és szembesíteni ezeket a politikusi retorikával. A rendszerezett áttekintés után a szerző természetesen akár arra a következtetésre is juthatott volna, hogy a meghirdetett szociális és jóléti intézkedések, amelyekről az orosz híradók napi adásaiban hallhatunk, csupán a putyini propagandatevékenység keretében értelmezhetők, a társadalom alapstruktúráira való hatásuk – zéró. Ám ehhez egyáltalán el kellett volna jutni annak felismeréséig, hogy ezek a jelenségek legalább a könyv utolsó, „A rendszer kilátásai” című fejezetében mérlegre kerüljenek.

Jegyzetek

- ¹ Alekszandr Taraszov: A kapitalizmus „második kiadása” Oroszországban. *Eszmélet*, 96. sz. (2012. tél), 35–44. http://epa.oszk.hu/01700/01739/00081/pdf/EPA01739_eszmelet_2012_96_tel_035-078.pdf
- ² A szerző 1990-ben egyik alapítója volt (Krausz Tamással, Szilágyi Ákossal és Szvák Gyulával közösen) a *Ruszisztikai Egyesületnek* és annak kutatási szerve, a *Magyar Ruszisztikai Intézetnek*. Főmunkatársként kutatott az *MTA Történettudományi Intézetében*, s jelenleg mesteroktatója a *Budapesti Corvinus Egyetemnek*.
- ³ Ágh Attila: *A politika alulnézetben. A politika világa a nyugat-európai demokráciában*. Progress Könyvek, Budapest, Noran Libro Kiadó, 2017, 139.
- ⁴ A hidegháborús időket idézte Putyin beszéde, *Magyar Távirati Iroda*, 2007. február 10.; forrás: <https://index.hu/kulfold/putoro070210/>; letöltve: 2020. 10. 07.
- ⁵ Katie Lang: What Is the National Defense Strategy? Oct. 8, 2018, A Pentagon által egy évtized elteltével, 2018-ban nyilvánosságra hozott védelmi stratégiájában két fő célt jelöltek ki: 1. Az USA versenyképességének helyreállítása a globális riválisokkal szemben, Oroszország és Kína megakadályozása abban, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei kihívói lehessenek. 2. Visszatartani őket attól, hogy megbontsák a nemzetközi rend egyensúlyát. A dokumentumban kemény szavakkal illetik Kínát, Oroszországot, Észak-Koreát és Iránt – ebben a sorrendben. Eszerint Kína gazdasági ragadozóként megfélemlíti szomszédjait és militarizálja a Dél-kínai-tengert. Oroszország határsértőként viselkedik egyes szomszédjaival szemben, továbbá vétőjogot követel magának gazdasági, diplomáciai és biztonsági ügyekben. A washingtoni vezetők szerint, mindkét hatalom aláássa a kialakult nemzetközi rendet. <https://www.defense.gov/Explore/Features/Story/Article/1656414/what-is-the-national-defense-strategy/>; letöltés: 2020. 10. 10. 2020-ban egyes amerikai katonai vezetők már Oroszország elretentését jelölték meg fő célként, azzal összefüggésben, hogy a *Védelmi Minisztérium* új ürstratégiával váltotta fel az Obama-adminisztráció által kiadott 2011-es dokumentumot. Vö.:

- Terri Moon Cronk: National Defense Strategy Key to Force Restructuring; <https://www.defense.gov/Explore/News/Article/Article/2311149/national-defense-strategy-key-to-force-restructuring/>, illetve Sandra Erwin: Pentagon issues new strategy to defend U.S. dominance in space, June, 17, 2020; <https://spacenews.com/pentagon-issues-new-strategy-to-defend-u-s-dominance-in-space/>; letöltés: 2020. 10. 10.
- ⁶ Roger Keeran–Thomas Kenny: *Socialism Betrayed: Behind the Collapse of the Soviet Union, 1917–1991*. New York, Bloomington, iUniverse Inc., 2010.
- ⁷ Kemény László: *A Szovjetunióból a 21. század Oroszországáig*. Ruzsisztikai Könyvek XLIII., Budapest, Russica Pannonicana, 2017.
- ⁸ Krausz Tamás (szerk.). *Jelcin és a jelcinizmus*. Szovjet Füzetek XI., Budapest, Magyar Ruzsisztikai Intézet, 1993. E füzet egyidejűleg, *Jelcinszcina* címen, orosz nyelven is kiadásra került.
- ⁹ Krausz Tamás – Sz. Bíró Zoltán (szerk.) *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985–1991)*. Ruzsisztikai Könyvek XII., Budapest, Magyar Ruzsisztikai Intézet, 2003.
- ¹⁰ Uo. 102–105.
- ¹¹ Uo. 123.
- ¹² Klubrádió, Klubdélelőtt, 2010. 10. 10., műsorvezető: Kun Zsuzsa. Beszélgetés Zolcer Jánossal, a *Gorbacsov titkai* című könyv szerzőjével, a linkkel elérhető platformon 53:18-nál; <https://www.klubradio.hu/archivum/klubdelelott-2020-oktober-10-szombat-0900-13357>; letöltve: 2010. 10. 10.
- ¹³ Éber Márk Áron: *A csepp, A félperifériális magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2020, 233. A műről lásd e számunkban Barát Endre recenzióját: ...
- ¹⁴ Mint Böröcz (is) rámutat, a nyugat-európai térség a kapitalizmus előtti világkereskedelmi rendszerben periférikus szerepet játszott. Ezt követően, a XVI. századtól úgy tört globális befolyásra, hogy azt népességének a világ népességének belüli aránya nem indokolta. A jövőben pedig – a II. világháború utáni, történelmileg átmenetinek tekinthető világgazdasági súlynövekedést követően – lassan visszatérhet a viszonylagos „gazdasági súlytalanság” állapotába. Abba a helyzetbe, amit gyakorta elfednek az elemzők a GDP egy főre számított értékével, s ami nem fejezi ki egy ország tényleges világgazdasági súlyát. V.ö.: Böröcz József: *Az Eu és a világ*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2018., 62–69.
- ¹⁵ Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4AZ-lqxeB1MJ:https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu. Letöltés: 2020. 10. 06.
- ¹⁶ Bibó István: A magyar demokrácia válsága, 1945, in: uő: *Válogatott tanulmányok, 1945–1949*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986, 16. és 18.
- ¹⁷ Ami érthető, ha földézzük: Sz. Bíró Zoltán Gyurcsány Ferenc miniszterelnök tanácsadó testületének Oroszország-szakértője volt. Négy és fél éves kormányzása alatt Gyurcsány hat alkalommal (!) találkozott az orosz elnökkel.
- ¹⁸ A 2010 után meghirdetett ún. „keleti nyitás” politikáját – aminek Oroszország is része – Orbán Viktor miniszterelnök pl. a 2015 márciusában, a külföldön dolgozó magyar diplomatáknak megtartott értekezleten, így indokolta: „Nem az értékek,

hanem az érdekek számítanak”. (Vö. *Világgazdaság*, 2015. 03. 09.; <https://www.vg.hu/gazdasag/orban-nem-az-ertekek-hanem-az-erdekek-szamitanak-445743/>; letöltve: 2020. 10. 11. Orbán példakkal támasztotta alá, hogy nem Magyarország az egyedüli állam, amelyik az ukrán válság és a kétirányú embargók ellenére is jó viszonyt igyekszik ápolni a Kremmel. Emlékeztetett rá, hogy az USA növelte külkereskedelmét az oroszokkal. Felhívta a figyelmet arra, hogy keleti exportunkat elsősorban a Magyarországon termelő multinacionális cégek bonyolítják, ami számunkra gyakran okoz hátrányt. Megjegyzem: a hazai közgazdászok többsége sem kérdőjelezi meg a keleti országokkal való szorosabb gazdasági kapcsolatok kiépítésének fontosságát. A bírálatok a megoldás módjával kapcsolatosak. (Vö.: *Portfolio*, 2014. 12. 31., <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20141231/keletinyitas-keleti-bukas-top-10-sztori-1-208325>; letöltés: 2020. 10. 11. Mindezzel együtt, a *Központi Statisztikai Hivatal* 2018-cal záruló jelentése (ISSN: 1416-2768, Nyilvántartási szám: Y/6566) szerint, az EU-n kívüli országokkal folytatott kereskedelem korántsem sikertörténet. A 2017-es és 2018-as export-import közötti ütemkülönbség nőtt. A tárgyalat két év során a behozatal összesített növekedése 26% volt, ami részben az ázsiai országokkal folytatott kereskedelem alakulásával, illetve az oroszországi energiahordozó-behozattal magyarázható. Ennek ellenére, 2018-ban az oroszországi import értéke mindössze 3,9 százaléka volt a teljes magyar termékbehozatalnak, amivel az országok sorában a 9. helyet foglalta el. Oroszország tartósan a második legfontosabb Unión kívüli exportpartnerünként, a 12. helyen szerepel a listán, közvetlenül megelőzve az USA-t. Az Oroszországba irányuló szállítások euróértéke a megelőző 7 év alatt 40%-kal csökkent, amit az EU és Oroszország közötti kölcsönös embargó is befolyásolt.

¹⁹ Putyin ezt így csinálja – Gyurcsány Ferenc Paksról és az orosz kapcsolatról. *Magyar Narancs*, 2014/5 (01. 30.) „Nincs, nem volt és belátható időn belül nem is lesz napirenden új atomerőműi blokkok vagy egy új atomerőmű építése Magyarországon – mondta Gyurcsány Ferenc 2006 márciusában. Vele ellentétben, Podolák György, az Országgyűlés energetikai albizottságának akkori vezetője 2006–2007-ben rendszeresen felvetette új blokkok építésének szükségességét. 2006-ban a gazdasági tárca felkérésére egy szakértői testület elkészítette a 2030-ig szóló energiapolitikai téziseket, amelyek szerint elsőbbséget kell élveznie az energiahatékonyságnak, és növelni kell a megújuló energiahordozók részarányát, de nyitott opció az új atomerőműi blokk vagy blokkok 2030 előtti létesítése is. 2007 nyarán a gazdasági tárca illetékesei, illetve Felsmann Balázs, a minisztérium szakállamtitkára tagadták, hogy formálisan tárgyalnának esetleges befektetőkkel. [...] A Paksi Atomerőmű és a tulajdonos MVM 2007-ben megkezdte a tervezett atomerőmű-bővítés előkészítését az ún. Teller-projekt keretében. A felhatalmazást 2007 elején kapta meg az MVM az állami vagyont kezelő ÁPV Rt.-től. Az engedély kiadását az állami vagyonért felelős pénzügyminiszter kezdeményezte, aki ekkor a szocialista Veres János volt. [...] Az Energiaklub később szeretne volna megismerni a Teller-projekt adatait. A közérdekű adatkérelmet mind az MVM, mind a Paksi Atomerőmű visszautasította. Az Energiaklub hosszú pereskedés után végül 2013-ra megkapta az összes szerződést és az elkészült dokumentumokat – igaz, a bírósági ítéletnek megfelelően ezek bizonyos részeit (például a költségekre vonatkozó információkat) kitarták. A parlament 2008-ban országgyűlési határozatot fogadott el, amely rögzítette a 2008–2020 közötti időszakra vonatkozó

hazai energiapolitikát. Ebben az Országgyűlés felkérte a kormányt, hogy kezdje meg az új atomerőművi kapacitásokra a döntés-előkészítést, illetve időben tegye az Országgyűlés elé javaslatát a szakmai, környezetvédelmi és társadalmi megalapozást követően a beruházás szükségességére, feltételeire, az erőmű típusára és telepítésére.” <https://magyarnarancs.hu/belpol/gyurcsany-ferenc-paksrol-es-az-orosz-kapcsolatrol-putyin-88504>. Letöltés: 2010. 10. 11.

²⁰ Kemény László: i. m. 137.

²¹ Vö.: Böröcz József: i. m. 62–69.

²² „Napóleon 1812-es támadása óta – ideszámítva az 1853–56-os krími háborút, illetve a két világháborút, az oroszok átlagosan harminchárom évenként kénytelenek voltak háborút vívni a kelet-európai síkvidék területén”. Tim Marshall: *A földrajz fogáságában*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2018, 23.

²³ Владимир Путин ответил на вопросы журналиста телеканала «Россия 1», автора и соведущего программы «Москва. Кремль. Путин» Павла Зарубина. 2020. október 7. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64171> Forrás: az orosz államfő honlapja; letöltve: 2020. 10. 09.